

A TREFORT SZELLEMISÉGE

A TREFORT SZELLEMISÉGE

Szerkesztette, az interjúkat készítette és lejegyezte
Mohay Péter

ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium
Budapest
2024

BEVEZETÉS

A kötet tartalmáról

Az első borítón egy 1900 körül a fizika-előadóban egy tanárjelölti órán készült kép (balra Badics Ferenc igazgató látható, az ajtó előtt a tanárjelöltek ülnek), a hátsó borítón az iskolaépület ötvenes évekbeli homlokzata és a bizonyítványokban a negyvenes években használt pecsét látható.

© Mohay Péter, 2024

© Szerzők, 2024

Minden jog fenntartva.

ISBN 978-615-02-0999-9

Felelős kiadó Csapodi Zoltán

Felelős szerkesztő Mohay Péter

Lektorálta Vörös Boldizsár

Olvasószerkesztő Hradeczky Moni

Tördelte Szabó László

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető György Géza vezérigazgató

Ebben a könyvben túlnyomó többségében egykori diákok, kisebb részében tanárok és tanárjelöltek visszaemlékezéseit adjuk közre, melyek egy része közülük származó írás, másik része személyes találkozás után elkészített szerkesztett szöveg. A legkülönbözőbb korosztályokból szólítottunk meg régi diákokat: a legfiatalabb húszéves volt, a legidősebbek kilencvenen is túl voltak. A beszélgetések különböző mélységűek voltak, témáikban is valamennyire eltértek egymástól, bár kérdéseink többnyire ugyanarra irányultak: Milyen volt az iskola szelleme, szellemisége? Milyen volt a tanárok nevelői hatása, milyen tanítási módszereket használtak, mi minden jellemezte a tanár-diák viszonyt? Milyen emlékezetes események élnek még most is az egykori diákok emlékezetében, amelyek valamiképpen jól illusztrálják az iskola pedagógiai vagy nevelői attitűdjét? Ezekből kiindulva azután sokfelé ágaztak a beszélgetések. Voltak, akik inkább egyes tanáraikról meséltek, mások elmondtak néhány érdekes történetet, és voltak, akik világos megfogalmazással visszaadták az iskola szellemiségének legjellemzőbb vonásait.

A könyv két rövidebb fejezettel kezdődik. Az elsőben nyomon követhetjük, milyen gondos és alapos előkészítő munka indította útjára 1872-ben a gyakorlógimnáziumot. De ennél több is történt. Meggyőződésünk, hogy az iskola szellemének, szellemiségének eredete, születése két alapítója, Bartal Antal és Kármán Mór elhivatottságában és felkészültségében gyökereszik. Ez magában foglalta azt a képességüket is, hogy meg tudtak nyerni az akkor az egész kontinensen még egyedülálló iskola¹ ügyének rátermett tanárokat, és olyan, merőben újszerű nevelési és oktatási hagyományt tudtak teremteni, amely az első évtizedek sok kritikája ellenére is hosszú időre megmaradt. Bartal Antal tizennyolc évig, Kármán Mór huszonöt évig végezte ezt a munkát elkötelezettséggel, alázattal és kitartással.

A második fejezet az iskola működését és feladatait mutatja be a századforduló körüli források alapján, amikor annak fejlődése már elérte azt az állapotot, hogy ezeket a feladatokat a kipróbált és bevált gyakorlat igazolta. Azért illesztettük ide, hogy a visszaemlékezéseket olvasva jobban lehessen érteni a körülményeket és a nagyon tudatosan felépített pedagógiai hátteret, amelyek azokban kimondatlanul is jelen vannak.

A harmadik, a leghosszabb és leggazdagabb fejezetben a diákok, tanárok és tanárjelöltek visszaemlékezéseit olvashatjuk kronologikus rendben. Ezek

¹ A Magyar Királyi Tanárképző Intézet Gyakorló Főgymnasiuma volt Európában az első olyan intézmény, melyet 1872-ben azért hoztak létre, hogy a tanári pályára készülő középiskolai tanárjelöltek abban tanuljanak tanítani.

gyakran mélyebb elemzéseket, gondolatokat is tartalmaznak, sok esetben megjelennek a tanárok rövid pedagógiai jellemrajzai, és kedves vagy meglepő diáktörténetekkel is találkozunk. Egyes öregdiákok politikai és világnézeti körülményeket, helyzeteket is emlegetnek, részleteznek. A visszaemlékezések átfogják a teljes iskolatörténetet. Az 1872-től az 1940-es évekig ezek mind a szerzők által írt fogalmazások,² az 1940-es évek végétől pedig többségében interjúk nyomán született szövegek. A 2010 körüli években még éltek olyan urak,³ akik a negyvenes évek elején iratkoztak be a gyakorlóiskolába, így lehetőségünk volt felkeresni és megkérdezni őket. Az ötvenes évek és napjaink között érettségizett diákok – életkorukból adódóan – nyilván egyre nagyobb számban felkereshetők voltak. Mindazonáltal e beszélgetések mellett az utóbbi hét évtizedből is olvashatók saját lejegyzésű visszaemlékezések.

E fejezetben szerepel továbbá néhány XIX. századi írás, amelyek nem visszaemlékezések, hanem újságcikkben megfogalmazott vélemények, sőt ítéletek az iskola munkájáról olyanok tollából, akik nem voltak diákjai, sem tanárai, tanárjelöltjei az iskolának. Feltétlenül érdemesnek tartottuk ezeket is fölvenni kötetünkbe, hogy eredeti források alapján lássuk, milyen kritikák érték az iskolát, és azokra annak egykori tanárjelöltjei milyen válaszokat adtak.

Az interjúkat eleinte – amikor ezen könyv terve még nem létezett – más céllal készítettük,⁴ az elmúlt években azonban már azzal a szándékkal kerestük fel iskolánk egykori tanulóit, hogy a visszaemlékezésekből gyűjteményt állítsunk össze.

A negyedik fejezetben a legalább tíz éven át működő, vagy legalább tíznapos ismétlődő iskolai táborokat mutatjuk be – a tábor szót itt annak klasszikus értelemben véve. Meggyőződésünk – és a visszaemlékezések ezt komolyan alátámasztják –, hogy az utóbbi száz évben az iskola pedagógusai nagyon jelentős hatást fejtettek ki ezáltal is, az iskola szellemiségének megkerülhetetlen része mindaz, amit a táborokban a diákság átélt. Lényegesen különböző terjedelemben és mélységben olvashatunk a cserkész táborokról, a KISZ- és úttörő táborokról, a faddi táborokról, a biciklitáborokról, az ökotáborokról, a kenutáborokról, a sítáborokról, a nomád táborokról és a matetáborokról.

A természetjárást, a kirándulást, az országjárást (is) az elsők között vezette be a gyakorlóiskola a középiskolás korosztály számára. Már a XIX. században több, időnként öt-hat napos országjáró utazást tett a diákság néhány tanár vezetésével olyan kulturális és természetismereti programokkal, ame-

lyek teljes egészében ma is megállnák a helyüket.⁵ A XX. század első évtizedeiben mai mércével mérve is meglehetősen sok egynapos iskolai kirándulás volt többnyire a Budapest környéki hegyekben, de többnapos túrákat is szerveztek. A két világháború között tíz éven át működött egy túraszakosztály, amely tulajdonképpen a 2008-tól szintén tíz éven át fennálló GyalogTrefort túramozgalom elődje volt. Az ötvenes, hatvanas évektől aztán osztálykirándulások kezdődtek, amelyek mind a mai napig rendszeresek. A kilencvenes évektől a kirándulások többféle formája és műfaja alakult ki, ami együtt járt azzal, hogy a kirándulás és a tábor fogalma általánosabbá vált és összemosódott.⁶ Mindezek bemutatása nem tárgya munkánknak sem a korábbi, sem az utóbbi évtizedekre vonatkozóan.

Az ötödik fejezetben a nyolcvanas évektől a jelenkorig tartó időszakot tekintjük át.

Az idézetek idézőjel nélkül szerepelnek, az idézetek végén lábjegyzetben tüntettük fel a forrást. Bizonyos idézetek elé, közé és utána azonban szükséges volt szerkesztői gondolatokat beiktatni, ezek a folyó szövegben megjelenő [szögletes zárójelben] olvashatók.

Az iskola bizonyos időszakokban minden évben, máskor csak alkalmilag kiadta az értesítőt (1937-ig így nevezték), illetve az évkönyvet (1938-tól ezt a nevet használták). A lábjegyzetben szereplő hivatkozásokban ezek mint *Értesítő* vagy *Évkönyv* szerepelnek, bár teljes címük mindig tartalmazta az iskola nagyon hosszú hivatalos nevét is.

A szerzők neve mellett feltüntettük, hogy mikor volt az iskola diákja, tanára vagy tanárjelöltje, ami majdnem minden esetben egybeesik azzal, hogy az írás melyik időtartamról szól. E dátumok inkább csak iránymutatóként szolgálnak, az írások tartalma sok esetben nem köthető olyan erősen egy időintervallumhoz. Ez az oka, hogy az írások sorrendiségének kialakítása során sem lehetett egységes elvet követni. 1872-től 1890-ig tematikus rend szerint következnek az visszaemlékezések, 1890-től 1970-ig az időintervallum kezdő dátuma, attól kezdve a végdátuma a rendezés kronológiai elve. Néhány kivételes esetben – ha az idézet jellege ezt kívánta – a szerző neve mellett nem írtuk ki az évszámokat.

A fejezeteken belül nincs korszakok szerinti tagolás, egyrészt mert a korszakhatárok elmosódottak, másrészt bőségesen vannak azokon átívelő visszaemlékezések is. A kötet végén a hatodik fejezet nyújt támpontot, hogy az olvasottakat el lehessen helyezni a megfelelő iskolatörténeti korszakokban.

² Egyetlen kivétel Lossonczy Tamás, aki 1914-től 1922-ig volt az iskola diákja, vele 2008-ban személyesen beszélgethettünk kilenc évtizeddel korábbi emlékeiről.

³ 1949-ig fiúgimnázium volt a Trefort.

⁴ Közülük némelyik már megjelent 2006 és 2014 között az évkönyvekben.

⁵ Ezeken a diákság túlnyomó többsége jelen volt, hiszen mindössze száz-százötven között volt akkor a létszámuk.

⁶ Létezik például kórustábor, angoltábor, latintábor, verébtábor, osztálytábor stb. is.

Ez a kötet nem hagyományos iskolatörténeti munka, nem intézménytörténet, nem hivataltörténet. A régi vagy új keletű írásokban és a beszélgetések során elsősorban azt kerestük, ami a tanítás és a nevelés során mélyebben, a szellemiségben, a személyek – tanárok és tanítványaik – kapcsolataiban, hatásaiban volt jelen. És sok mindent találtunk.

Többségében olyan egykori diákokkal beszélgettünk, és olyanok írásait tesszük közzé, akik szerették az iskolát. Az összkép így pozitív. Nem volt, nem is lehetett célunk a valaha volt összes (élő) diák, vagy legalábbis egy statisztikailag számottevő mennyiségű diák körében felmérést végezni arról, hogy alapjaiban ki hogyan viszonyult a gimnáziumhoz, hogy azután az így megjelenő arányokat igazságosan betartva válasszuk ki a beszélgetőpartnereket. Tudjuk, hogy sok diák nem szeretete a Trefortot. Fenntartásaik voltak a tanáraikkal, az osztálytársaikkal szemben, nem érezték vagy nem kapták meg a megfelelő támogató, segítő hozzáállást, vagy nehezen feldolgozható, túlzott szigort tapasztaltak, vagy családi neveltetésük, esetleg személyiségvonásaik alapján nem tudtak a gimnázium oktatási-nevelési koncepciójával azonosulni, de még abból meríteni sem igen. Minden korban lehettek ilyen tanulók.⁷ Az a tapasztalatunk, hogy szinte minden osztályban van néhány diák, aki az érettségi találkozókra sem jelenik meg, sőt az osztálytársai számára más alkalmakon is elérhetetlen. Talán nem véletlenül. (Több, egyáltalán nem az iskolai emlékekhez, az osztálytársakhoz vagy a tanárokhoz kötődő oka is lehet ennek.) Ők egy ilyen kötet szerkesztője előtt is rejtve maradnak.

A pozitív összkép nemcsak a diákoknak az iskoláról alkotott általános véleményében, hanem – nyilván ezzel összefüggésben – a tanáraikról írt vagy elmondott rövid jellemzéseiben is megjelenik. A visszaemlékezéseket végigolvasva azt gondolhatnánk, hogy itt túlnyomó többségében jó, sőt kiváló tanár tanított. A másfél évszázad alatt sok olyan diák járta végig a gyakorlóiskolát, akiknek akár jelentős számban voltak negatív benyomásai tanárokról azok nevelési, tanítási módszereivel, stílusukkal, sőt személyiségükkel kapcsolatban is. (Valószínűleg ez minden iskolában így van.) A kötet nem ezt akarja bemutatni, még csak objektív igazságosságra sem szándékozik törekedni, hogy a jó és a rossz, a pozitív és a negatív matematikailag igazolható arányban jelenjen meg a beszámolóokban. Mindazonáltal olvashatunk kevésbé előnyös rövid jellemzéseket is egyes tanárokról.

Az összes visszaemlékezés alapján a Trefort szelleme nagyon is jó szellem. Ezt több olyan tény is alátámasztja, amelyek a visszaemlékezésekben nem, vagy csak alig jelennek meg. Ezek a következők. Az iskola hosszú év-

tizedekre kifejtett hatását mutatja, hogy újra és újra arról értesültünk, hogy egykori mintás,⁸ ságváris,⁹ trefortos¹⁰ osztályok diákjai adott esetben életük utolsó időszakig tartották, tartják egymással a kapcsolatot. A húszévesektől a nyolcvanévesekig minden korosztályban léteznek és aktívak olyan, bár nem az egész osztályt lefedő, de nagyon összetartó baráti közösségek, amelyek ebből az iskolából nőttek ki, amit újra és újra szóba is hoznak, hálásan emlékezve mindarra, amit a tanáraiktól itt kaptak. Másik tény, hogy sok egykori diák, akik tanári pályára készültek, szívesen jöttek vissza tanárjelöltként, hogy ebben az iskolában végezzék a gyakorlótanításukat, és ha lehetett, saját választásukból tették. A harmadik, hogy az utóbbi öt-hat évtizedben nem kevés azon tanárok száma, akik egykor a Trefort diákjai voltak, és akik néhány évet, esetenként néhány évtizedet tanítottak, tanítanak itt. Végül az is az iskola szellemiségének hosszú távú pozitív hatását mutatja, hogy sok egykori diák szülőként ide hozza a gyermekét tanulni.¹¹

Százötven év alatt nagyon sokat változott az iskolai élet minden területe. Az olvasottak jobb megértéséhez hasznos volna némi ismerettel rendelkezni például arról, hogy a XIX. század végén, majd a XX. század folyamán milyen alapvető viszonyok uralkodtak az iskolákban, milyen keretei voltak a tanárok és diákok kapcsolatának, milyen etikai normák befolyásolták, hogy mit szabad, és mit nem, milyen tanítási módszereket követtek a tanárok. Érdemes volna valamennyit arról is tudni, milyen műveltség átadására törekedtek a tantervek, milyen tantárgyak voltak, nevelés is, vagy csak oktatás folyt-e az iskolákban, hogyan gondolkodtak erről a kor pedagógusai, milyen volt a szülők kapcsolata az iskolával, voltak-e iskolán kívüli programok, ha igen, miféleképp, mennyire volt jelen a világnézet, a vallás, a politika egy iskola mindennapjaiban. Mivel e kötetnek más a témája, nem volt szándékunk

⁸ A köznyelvben az 1870-es évektől 1945-ig mintagimnáziumnak hívták a gyakorlóiskolát (amelynek hivatalos elnevezései meglehetősen hosszúak voltak). A kétezres években a legidősebb öregdiákok önmagukat még „mintás” diáknak nevezték.

⁹ Az iskola 1957-től 1991-ig viselte Ságvári Endre nevét. Minthogy azonban az épület a Trefort utcában volt és van, a melléknévi alakban ezekben az évtizedekben párhuzamosan élt a „ságváris” és a „trefortos”, tapasztalataink szerint inkább az előbbi volt a jellemzőbb.

¹⁰ 1991-től nyilván minden diák „trefortos”.

¹¹ Azt, hogy ez nemcsak az utóbbi két-három évtizedre jellemző – amit könnyen átláthatunk –, hanem korábban is így volt, egy Honti Mária-val készített interjú bizonyítja. Az *Újságvári* című iskolaújság 1988. január–februári számának ötödik oldalán ezt olvashatjuk: „Az első nagy élmény számomra az volt, hogy az első osztályomnak nyolc évig (1962–1970) lehettem az osztályfőnöke. Ha beleszámítom azokat is, akiket nem osztályfőnöként tanítottam, már egy osztálynyi olyan gyerek jár ide, akiknek a szüleit is tanítottam. Ez jó érzés, hiszen ez azt jelenti, hogy a régi diákok szívesen hozzák ide a gyerekeiket tanulni.” Honti Mária 1962-től 1991-ig tanított magyar irodalmat és nyelvet a Trefortban, 1981-től kilenc éven át az iskola igazgatója is volt.

⁷ Ilyen volt például a híres fizikus, Teller Ede, aki 1917-től 1925-ig volt a gyakorlóiskola diákja. Lásd a később tőle olvasható idézeteket.

ezeiről és számtalan, az oktatást érintő egyéb kérdésről írni. Mai szemmel nézve a régi történeteket és gondolkodásmódokat sok minden igen meglepőnek tűnhet, akkoriban egyáltalán nem voltak azok. Ma már elcsodálkozunk és elmosolyodunk azon, hogy ugyan miért volt olyan nagy dolog több mint száz éve, hogy az órákon a tanárok a diákokkal közösen dolgozták fel a tananyagot, hogy a tanárok órákon kívül is beszélgettek a diákokkal, nem is csak iskolai dolgokról, hogy a tanár kellő tisztelettel viseltetett a tanítványai iránt. Mindez ma már természetes. A visszaemlékezéseket olvasva tehát ne a jelenkor, a XXI. század első harmadának normáihoz viszonyítsunk, hanem annak a kornak a normáihoz, amelyről az emlékezés éppen szól. Így talán jobban kiviláglik, hogy az egykori diákok miért értékelték olyan nagyra a gyakorlóiskolát. Ők az adott korhoz viszonyították az átélteket.

Köszönetnyilvánítás

Az olvasók és a magam nevében is nagy köszönetet mondok minden egykori diáknak és tanárnak, akik a beszélgetésünk során elmondott gondolataikkal, emlékeik felidézésével vagy saját írásukkal hozzájárultak a kötet összeállításához. Köszönettel tartozom azért is, mert találkozásaink alkalmával nagy fokú nyitottságot és őszinteséget tapasztaltam részükről. Akkor is, ha olyanokat kerestem fel, akiket korábban nem ismertem, és akkor is, ha olyanokat hívtam beszélgetésre, akiket diákkorukból már ismerhettem.

Köszönetet mondok a kötet lektorának, Vörös Boldizsár történésznek, aki munkája során rendkívüli alaposággal és gondossággal járt el. Sokat jelentett, hogy több mindenre felhívta a figyelmemet, sok mindennek utánajárt, ezeknek eredményei beépültek a kötetbe. Körülbelül két tucat lábjegyzetet Vörös Boldizsár írt, köszönöm ezeket is.

Mohay Péter

ELŐSZÓ

Szellemről és szellemiségről

Van-e, lehet-e egy iskolának *szelleme*? Ha igen, akkor azt hogyan lehet szakvakba önteni, mit lehet róla mondani? Honnan indul, van-e fejlődése, kibontakozása, esetleg hanyatlása? Hogyan hatnak rá az iskolától függetlenül végbemenő történelmi események? Ha van ilyen *szellem*, akkor lehet-e azt irányítani, vagy csupán megfigyelni és tapasztalni tudjuk?

A Trefort utcai gyakorlógimnázium másfél százados története egyrészt felveti ezeket a kérdéseket, ugyanakkor azt bizonyítja, hogy meg lehet találni a feleleteket.

A forrásokban már az iskola 1872-es alapítása utáni első évtizedekben megjelenik „a gyakorlóiskola hagyománya”, de az 1890-es évektől feltűnik emellett „a gyakorlóiskola *szelleme*” kifejezés is. Szóbeli közlésekben feltehetően gyakran használták mindkettőt, leginkább talán a tanárjelölteknek tartott elméleti pedagógiai képzések és a tanári értekezletek alkalmával.

Waldapfel János, az iskola egyik legmeghatározóbb pedagógusa 1898-ban a Volf Györgyről szóló megemlékezésében így fogalmazott: „De annyit szabad és kell mondanom ez alkalommal is, hogy ez intézetnek,¹² mely a maga nemében az első és egyetlen széles e világon, éltetője, fenntartója mind e mai napig nem a külső körülmények kegye, hanem egyes-egyedül belső szelleme, lelke volt.”¹³

A Gyakorló-főgymnasiumi Egyesület 1903-as közgyűlésén ezt mondta: „Ha azt kérdezzük, mi őrizheti meg az iskolák egyéniségét a legjobban, csak egy lehet a felelet: a hagyomány. Minden szellemi szervezetnél, melynek működését belső erők szabályozzák, ott fejlődik hagyomány is, amelynek tudatos fenntartása nélkül nincs is igazi történelmi élet.”¹⁴

Az iskola negyvenéves jubileumi ünnepségére, 1912-ben Waldapfel János írt egy kis színdarabot *A gyakorlóiskola szelleme* címmel, amely füzet formában meg is jelent. Ezt akkor elő is adták. Ebben a szereplők kifejezetten a gyakorlóiskolára vonatkozóan olyan kérdéseket feszegetnek, amilyeneket az imént tettünk fel. „Az épület új, a tanárok újak, minden új, csak a koca¹⁵ név maradt a régi, s a szellem, a gyakorlóiskola szelleme, melyben annak idején nyolc évig fürödtem, és melynek hatását mai napig érzem, hatását mondom, nemcsak emléké... nem tudom definiálni, de tudom biztosan, hogy a gyakorlóiskola szelleme egy meglevő vagy legalábbis megvolt valóság, potencia,

¹² Vagyis a gyakorlóiskolának.

¹³ Waldapfel János: Volf György emlékezete. *Magyar Pedagógia*, 1898. VII. évf. 70.

¹⁴ Waldapfel János: Az iskolák egyénisége. In: *Értesítő* 1903/1904. Budapest, 1904. 15.

¹⁵ A koca a tanárjelölt diáknyelvi elnevezése volt az 1870-es évektől 1949-ig.

egy energia, mely hatott, alkotott, gyarapított. Megvan e még ez a szellem? S ha nincs, mi jött helyébe?”¹⁶ Miben áll a gyakorlóiskola szelleme? – hosszas beszélgetés után ebben a legfontosabbnak ítélt kérdésben éri el a tetőpontját a párbeszéd, majd a darab végéhez közeledve megkapjuk a választ is.

Staud János igazgató 1930-ban Pályi Sándor nekrológiájában a gyakorlóiskola szelleméről ezt mondja: „Ez a szellem mindenkire rányomja bélyegét, aki hosszabb időre hatása alá kerül. Itt a tanuló és a tanár, a tanár és a jelölt, az anyag és a forma szakadatlan kölcsönhatása megérlel, teljes tárgyi és pedagógiai tudatosságra emel, a tudomány és a lelki élet legmélyebb titkaihoz vezet mindenkit.”¹⁷

Nyolc évvel később, tizenöt éves igazgatói munkássága értékelésén így fogalmazott: „A tények mozaikdarabja mellett essék néhány szó arról a lélekről is, amely az iskolát ebben az időben éltette. Ha vezérszót keresnek megjelölésére, a szeretet szellemének kellene neveznem azt, ami minden életnyilvánulását áthatotta. Jómagamnak egyszerűség, közvetlenség, természetesség, jóindulat, udvariasság volt a kenyerem és eszményem, s lassanként ez lett a közszellem is. [...] Köszönöm szeretett kartársaimnak, hogy lelkemnek ezt a jó munkára és békés együttműködésre irányuló legforróbb vágyát megéreztek, betöltötték és kisugározták. Életem legszebb emléke és legnagyobb büszkesége lesz, hogy ez a szellem igazgatásom alatt meghonosodhatott, s létrejövételében – ha olykor tán némi önlegyőzéssel – magam is közreműködhettem.”¹⁸

Ujhelyi Sándor igazgató 1947-ben már nagyobb történelmi távlatból tekinthetett rá az első évtizedekre. A hetvenöt éves jubileumi megemlékezésben arról írt: „Iskolánkat a sors megajándékozta azzal, hogy az elődöknek időt adott a nagy feladatok elvégzéséhez és lehetővé tette, hogy működésük aránylag hosszú ideje alatt iskolánknak ne csak a holt vázát alkotó szervezete, hanem az iskola igazi életét jelentő, a tanárokból és a tanítványokból egyaránt kifejlődött és máig tovább élő sajátos szellemét is megteremthessék. [...] Az Eötvös József eszméiből táplálkozó és a huszonöt éven át meggyökeresedett és megizmosodott szellem tovább élt újabb ötven esztendőn át.”¹⁹

Az egykori diákok elbeszéléseiből tudjuk, hogy ők is használták ezt a kifejezést. Szappanyos Tamás érettségiző diák az 1953. május 13-i ballagása napján a naplójába hosszú bejegyzést tett, itt olvassuk ezt a mondatot az egyik szónokra utalva: „Az jó volt, hogy mégis olyan beszélt, aki nyolc évig

járt ebbe a közben sajnos nevet, tanári kart, épületet és szellemet változtatott iskolába.”²⁰

1962-ben kilencvenéves volt a gyakorlóiskola. Erre az alkalomra egy harmadik osztályos, tizenhét éves leány, Szűcs Júlia írt egy hangjátékot *A gyakorlóiskola szelleme* címmel, amelyet október 7-én az iskolában bemutattak, majd a december elsejei iskolai ünnepségek után, december 3-án 14.40-kor a Petőfi rádió is a műsorára tűzött. A hangjátékban „a gyakorlóiskola szelleme” beszélget az akkori tanulókkal, felidézve a fontosabb iskolatörténeti eseményeket. A műsor a „szellem” következő mondatával zárul: „Viszontlátásra, lányok!”²¹ És ne felejtsek el, én mindig itt vagyok maguk körül, még akkor is, ha úgy látszik, hogy nem látszom.”²² Nem kétséges, hogy a gyakorlóiskola szelleme kifejezést a diákság ismerte és használta, de valószínűleg csak akkor, csak olyan szövegösszefüggésben, amikor és amilyenben ennek méltó helye lehetett. A hangjátékban ugyanakkor egy „valóságos” szellem szólal meg, azaz itt a szellem már nem a szellemiség szinonimájaként értendő.

Az 1972-ben megjelent *Centenárium emlékalbum*ban Makay Gusztáv hétoldalas tanulmányt tett közzé *A „Trefort” szelleme* címmel. Ez mind a mai napig a második világháború utáni évtizedek legátfogóbb elemzése az iskola belső világának, pedagógiai munkásságának értékeiről, ráadásul mindezeket iskolatörténeti összefüggésekbe helyezte. Az iskola *szellemét* annak nevelői elméletével és gyakorlatával azonosítja és négy fő vonását emeli ki: a humanizmust, az intellektualizmust, a tanulói aktivitás kiaknázását és a pedagógiai-didaktikai újszerűségek iránti fogékonyságot. Mindegyiket külön és hosszan részletezi, elemzi.

Ha csak ennyit tekintünk, már akkor azt mondhatjuk, hogy *a gyakorlóiskola szelleme*, *a Trefort szelleme* kifejezéseket az iskola hosszú története során használták, vagy legalábbis hallhatták a tanárok és diákok. Ha ennek mibenlétét, tartalmát egy-egy tanár a maga korában még meg is tudta fogalmazni, az azt mutatja, hogy az iskola történeti hagyományában, sajátos pedagógiájában, nevelői hatásaiban valóban létezett, talán létezik is egy olyan szellemiség, amely a gyakorlóiskolát a többi iskola között egyedivé tette és teszi ma is.

Figyelemre méltó, hogy nem az iskola szellemisége fogalom született meg és élt hosszú évtizedeken át, bár ennek is lett volna létjogosultsága, nem is kevés. Talán nem csak amiatt történt így, mert a szellem egyszerűbb, rövidebb szó, mint a szellemiség. Azt gondolhatjuk, hogy a szellem magasabb rendű, mint a szellemiség, kissé titokzatos, talán még önállósága, szándékai is vannak, így befolyásolhatja az embert, hatást fejthet ki rá. Ebben az értelem-

¹⁶ Waldapfel János: *A gyakorlóiskola szelleme – 1872. október 7. – 1912. október 7. Jubileumi jelenet*. Budapest, Franklin-Társulat nyomdája, 1912. 14.

¹⁷ Staud János: Pályi Sándor 1859–1929. In: *Értésítő* 1929/1930. Budapest, 1930. 4.

¹⁸ Staud János: Beszámoló. In: *Értésítő* 1937/1938. Budapest, 1938. 6. 9–10.

¹⁹ Ujhelyi Sándor: A hetvenöt éves gyakorló-gimnázium. In: *Évkönyv* 1947/1948. Budapest, 1948. 4.

²⁰ Kézirat. Szappanyos Tamás az eredeti kézírásos szöveget rendelkezésünkre bocsátotta.

²¹ 1962-ben csak lányok jártak az iskolába.

²² Szűcs Júlia: *A gyakorlóiskola szelleme. Egyetemi Lapok*, 1962. december 15. IV. évf. 36. sz. 13.

ben emlegethették régen a gyakorlóiskola szellemét, később pedig a Trefort szellemét például olyan pedagógiai helyzetekben, amelyekben racionálisan nehezen megmagyarázható okok vagy értékek alapján történt vagy dőlt el valami. A szellemiség megfoghatóbb, könnyebben részletezhető az ismerve. A szellem a szellemiségen keresztül válik felismerhetővé. Az a tény, hogy nem ez utóbbi fogalmat használták, amikor jeles évfordulókon az iskoláról színdarabot vagy tanulmányt írt egy tanár vagy egy diák, azt mutatja, hogy a XIX. század végétől hosszú évtizedeken keresztül tisztelettel tekintettek arra a valóságra, amely itt a pedagógiai munkában, a tanítási-tanulási folyamatban, a pedagógusok és a tanítványok egymás közötti kapcsolataiban jelen volt és hatott.

Bizonyos ugyanakkor, hogy a szellemfogalom sok helyen helyettesíthető a szellemiséggel.

A „Trefort szelleme” a kilencvenes években még sok diák számára ismerős volt, de sokan már nem hallottak róla a tanulmányi idejük során. Bizonyos helyzetekben utaltak rá tanárok és diákok, de már összekeveredett az eredeti, az iskola hagyományában gyökerező jelentése és a hétköznapi jelentése (láthatatlan, természetfeletti lény). Iskolatörténeti ismeretek hiányában valójában egyre kevésbé tudta volna bárki is megfogalmazni, hogy ez mit tartalmaz. Ennek több oka lehetett. Az egyik, hogy az iskola életkora ekkorra elért egy olyan időtartamot (több mint százhusz esztendő), amely „túl hosszú” ahhoz, hogy a tanárok és a diákok valóságos folyamatosságot érezzenek a sok évtizeddel korábbi iskolával. Hatvan-hetven év még nem volt ehhez sok, mert ennyi idővel az alapítás után még tanítottak olyan idősebb tanárok, akik ismerhettek fiatal korukban olyanokat, akik az első évtizedekben voltak a gyakorlóiskola tanárai. A másik, hogy a XX. század sok komoly társadalmi-politikai változást, felfordulást hozott, amelyek valamilyen mértékben mind rajta hagyták a nyomukat az iskola pedagógiáján. Ezek közül többet túlélt „a gyakorlóiskola szelleme”, „a Trefort szelleme” kifejezés, valószínűleg mindig egy kicsit megkopott, de ennyi felfordulást már nem tudott túlélni. A harmadik ok az lehet, hogy a kilencvenes években már Makay Gusztáv husz-huszonöt évvel korábban írt tanulmányát sem igen ismerték a diákok és a tanárok. A negyedik, hogy a rendszerváltoztatás után elindított jelentős változások, újítások nagyon erőteljesen a születőben levő jövő felé terelték a figyelmet.

Nem volt tehát komoly lehetőség a hagyományban meglévő kifejezés újbóli értelmezésére, illetve az új viszonyokra történő alkalmazására. Ezt azonban nem is kellett volna megtenni formálisan, hiszen „a gyakorlóiskola szelleme”, illetve a „Trefort szelleme” sohasem amiatt rendelkezett belső tartalommal, hogy azt valamiképpen definiálták volna. A kétezres évektől – ritka kivételektől eltekintve – lényegében eltűnt az iskolai szóhasználatból e kifejezés. Az ekkortól egyre gazdagabbá és tartalmasabbá váló *Ballagási*

*Újság*²³ szerkesztői két ízben, 2009-ben és 2010-ben még feltették a ballagás előtt álló diákoknak a kérdést, hogy „mi a Trefort szelleme?”, de a ballagók ekkoriban ezzel már nemigen tudtak mit kezdeni. Válaszaik rendkívül sokfélék voltak. Többen ekkor hallották először ezt a kifejezést, sokan humorral ütötték el a kérdést, de voltak olyanok is, akik olyan válaszokat adtak, amelyek viszonylag hűen tükrözik a kifejezés történelmi hagyományában rejlő jelentését – természetesen a kétezres évekre vonatkoztatva.

Annak, hogy a „Trefort szelleme” fogalom ma már lényegében ismeretlen a diákság és a tantestület előtt, egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a szellem – ma már inkább úgy mondanánk, ez a szellemiség – ne létezne. Éppen ellenkezőleg. Az ezredforduló körüli évek ténylegesen sok új pedagógiai változást hoztak az iskola életébe – ahogy ez az ötödik fejezet elemzésében olvasható –, lassan kialakult és megerősödött egy olyan szellemiség, amely – megítélésünk szerint – talán sajátos lehet a gimnáziumok, vagy szűkebben az elitgimnáziumok között. Igen részletesen tanúskodnak erről az utóbbi húsz évben érettségizettek visszaemlékezései. Azt, hogy ez miben áll, a húszas–harmincas éveikben járó egykori diákok hitelesen elmondják ebben a könyvben.

Mohay Péter

²³ A *Ballagási Újság* 1988 óta minden évben a ballagás napján megjelenő iskolai újság. Minden érettségiző mint interjúalany szerepel benne. A szerkesztők által feltett kérdések sokat változtak az évtizedek során. A kétezres évek közepétől a terjedelme negyvenöt–hatvan oldal közötti (2021-ben hatvannyolc oldal volt), egy diák tehát átlagosan több mint fél oldal terjedelemben szerepel benne.